

20. Bruno Latour'un Aktör Ağ Teorisi (Actor Network Theory) Yoluyla, Kosova'da Yeni Dönem Gazetesi'nin (1999-2008), Eğitim ve Türk Dilinin Yaşatılmasındaki Rolü¹

Ayşe ÇATALCALI CEYLAN²

Tolga ÇELİK³

APA: Çatalcalı Ceylan, A. & Çelik, T. (2024). Bruno Latour'un Aktör Ağ Teorisi (Actor Network Theory) Yoluyla, Kosova'da Yeni Dönem Gazetesi'nin (1999-2008), Eğitim ve Türk Dilinin Yaşatılmasındaki Rolü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 404-423. DOI: <https://zenodo.org/record/13337683>

Öz

Bruno Latour'un ileri sürdüğü Aktör Ağ Teorisi yaklaşımı, toplulukların belirli ağlar ile ilişkiler geliştirdiğini ve bu noktada aktör(actor) ve aktantlara(actant) önemli roller düştüğünü belirtir. Latour'a göre, toplulukların oluşturdukları ağlar, problemleştirme (problematisation), ikna etme (intressement), Dahil olma(enrollment), ittifakların mobilizasyonu(mobilization of Alliances), çeviri (translations) ve kara kutu(black box) bağları ile analiz edilerek, toplum tanımlanabilir. Bu çalışma, Latour'un Aktör ağ teorisi (Actor Network Theory) yaklaşımıyla, 1999-2008 yılları arasında faaliyet göstermiş Yeni Dönem gazetesinin, Kosova Türk topluluklarının özellikle eğitim alanına ve Türk dilinin yaşatılmasına yönelik yapılan çalışmaları belirlenen 2 alanda nasıl temsil ettiğini ele almaktadır. Çalışmanın araştırma evreni, haftalık olarak çıkmış ve 1999-2008 yılları arasında faaliyet göstermiş Yeni Dönem gazetesinin PDF olarak ulaşılan sayılarının eğitim sayfaları üzerinde son 3 yıla ait 1380 sayfa haber analiz edilmektedir. Latour'un Aktör ağ teorisi ve Callon'un tercüme (çeviri) süreci aynı zamanda MAXQDA programındaki bahsedilen hiyerarşik alt kodlar, tek vaka analizleri ve kod haritası üzerinden detaylandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Dönem Gazetesi, Aktör Ağ Teorisi, Kosova Türk Toplulukları

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %14

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 21.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.08.2024-**Yayın Tarihi:** 21.08.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13337683>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü / Assist.Prof., Ege University, Communication Faculty, Journalism Department, (İzmir, Türkiye), ayse.catalcali@ege.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-6038-8017> **ROR ID:** <https://ror.org/02eaafc18>, **ISNI:** 0000 0001 1092 2592, **Crossreff Funder ID:** 501100003010

³ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü / Assist.Prof., Ege University, Communication Faculty, Journalism Department, (İzmir, Türkiye), tolga.celik@ege.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1548-4226> **ROR ID:** <https://ror.org/02eaafc18>, **ISNI:** 0000 0001 1092 2592, **Crossreff Funder ID:** 501100003010

The Role of "Yeni Dönem Newspaper" in Kosovo (1999-2008) in Education and the Preservation of the Turkish Language via of Bruno Latour's Actor Network Theory⁴

Abstract

Bruno Latour's Actor Network Theory approach states that communities develop relationships with certain networks and that actors and actants play important roles in this process. According to Latour, society can be defined by analyzing the networks formed by communities through problematization, persuasion, enrollment, mobilization of alliances, translations, and black box ties. This study, with the approach of Latour's Actor Network Theory, examines how Yeni Dönem newspaper, which was active between 1999 and 2008, represented the activities of Kosovo Turkish communities, especially in the field of education and the preservation of the Turkish language, in the two areas determined. The research universe of the study is 1380 pages of news from the last 3 years are analyzed on the education pages of the weekly Yeni Dönem newspaper, which was published weekly and operated between 1999-2008. Latour's Actor network theory and Callon's translation process are also elaborated through the hierarchical sub-codes, single case analyses and code maps in the MAXQDA program.

Keywords: Yeni Dönem Newspaper, Actor Network Theory, Kosovo Turkish Community

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 14
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 21.06.2024-**Acceptance Date:** 20.08.2024-**Publication Date:** 21.08.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13337683>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

100 yılı aşkın bir süredir Osmanlı Balkanlardan çekildi. Balkanlarda geride kalan ve topluluk halinde geçen 100 yılda Türkler, farklı ülkelerin egemenliği altında çok sayıda zorlukla karşılaştı. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Sırp müdahalesiyle karşı karşıya kalan Kosova, 1999-2008 yılları arasında Birleşmiş Milletlerin idaresinde kaldı, 2008 yılında ancak bağımsızlığını ilan etti. Yeni kurulan Kosova Cumhuriyetinden önce ve sonrasında Türklerin sesi olarak kabul edilen ve Türkçe olarak yayınlanan az sayıda gazete bulunuyordu. Gazeteler, Türk azınlığın sorunlarına yönelik haberler yaptılar ve döneme tanıklık ederek Kosova Türklerinin hem Kosova ile hem de Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkisinde köprü görevi gördüler. Kosova Türklerinin politika-siyaset, kültür-sanat, ekonomi gibi sorunlarının yanı sıra özellikle Türkçe'nin yaşatılmasına dair planlamaları eğitim alanında pekiştirilerek devam ettirilmekteydi. Söz konusu 2 alana dair yaşanan tüm sorunlar Yeni dönem gazetesinin sayfalarında yerini bulmaktaydı. Yeni Dönem gazetesinin, yayın hayatı öncesinde 30 yıl Türk topluluklarının sesi olmuş Tan gazetesine göre (1969-1999) 10 yıl gibi daha kısa sürse de gazetecilik bağlamında önemli faaliyetlerde üstlendiği görülmektedir. Kosova'nın tarihine bakıldığında Yugoslavya'da başlayan karışıklığın 1990'lı yılların başında Kosova'ya da sıçradığını belirten Okumuş & Demir & Çoban (2013) çalışmalarında, karmaşa ortamının NATO müdahalesi ile son bulmuş olduğunu, sonraki süreç içinde Türk toplumunun çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldığını aktarmaktadırlar. Onlar, bu zorlu dönemde Türk toplumuna destek veren oluşumlardan birinin de Yeni Dönem gazetesi olduğuna işaret etmektedirler.

Oldukça sıkıntılı bir süreçte yayın hayatına başlayan Yeni Dönem, 24 Kasım 1999'da ilk sayısını basmış ve ilk sahibi Mehmet Bütüç olmuştur. Kosova'nın karışık olduğu bu dönemde Türklerin olmadığını ancak sadece Türkçe konuşanların olduğunu savlayan çevrelere bir karşı duruş olarak çıkan Yeni Dönem, "Kosova Türklerinin İlk Bağımsız Gazetesi" olarak kendini tanımlamaktadır (Okumuş, 2015: 6258). Prizren'de yayınlanan gazetenin haber ve yorum ağırlıklı olduğunu söylemek mümkün olup, genel muhabirlerine ek olarak Balkan, Ankara, Gilan ve Mamuşa'da da muhabir bulundurmıştır. Fikri Şişko, Refik Taç, Zeynel Beksaç, Agim Rifat Yeşerten, Levent Koro ve Elsev Brina'dan oluşan Yeni Dönem Türk Medyası Danışma Kuruluna ek olarak gazetenin kurucusu Mehmet Bütüç, Yazı İşleri Müdürü ise Sencer Karamuço'dur.

Haftada 20 sayfa olarak yayınlanan Yeni Dönem gazetesinde farklı kategoriler altında 15 bölüm bulunmaktadır. Varlığını sürdürebilmesi için bir süre TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) tarafından desteklenen gazete, maddi yetersizliklerden ötürü 17 Temmuz 2008'te 436.sayısı ile yayın hayatına son vermiştir. Gazete kapandıktan sonra manevi destek mektupları aldı ve yeniden açılması yönünde girişimlerde bulunuldu. Bağımsızlık sonrası yeni düzen içinde, Kosova Türk toplumu için demokratikleşme, sivil toplum, entegrasyon, çok ulusluluk, eğitim, kültür ve haberleşme alanlarında önde gelen bir oluşum olarak yer aldı (Okumuş, 2015). Ardından okuyucular tarafından destek verilen gazetenin yeniden yayın hayatına döndürülme çabaları, Yeni Dönem'in yayınlandığı süreçte ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Çalışmada bahsedilen Actor-network teorisi (ANT), sosyal fenomenleri ağ etkileri olarak ele alan dünyaya sosyolojik bir yaklaşım sunduğundan bahseder. Bu yaklaşım, ağlar içindeki etkileşimlerin zaman içinde evrimine odaklanır ve değişim durumlarını, huzursuz grupları ve gazetecilik dünyasındaki güncel gelişmeleri incelemek için faydalıdır. (Wiard, V. 2019) ANT, gazetecilerin günlük olarak temas halinde oldukları farklı aktörlerle (örneğin teknolojiler, kurumlar, izleyiciler, diğer haber yapımcıları) ilişkilerini ve haber üretimi, dolaşımı ve kullanımı arasındaki ilişkileri analiz eden araştırmacılar

arasında gazetecilik çalışmalarında ivme kazanmıştır. Çalışmada Yeni Dönem gazetesinin analizleri üzerinden ANT uygulamaları doğrultusunda, aktörlerin kendi kavram aralıklarını (yani haberlerde kurulan ilişki ağları) geliştirmelerine izin verilmesi, aktör ve aktantların fikrîsel bağları, zorunlu geçiş noktaları ve çevirileri izlemek mümkündür. Bu nedenle, Türk topluluğunun eğitim ve Türk diline dair problemlerinin ve alana ilişkin verilerin Yeni Dönem gazetesinde nasıl bir bağlantı ile izlendiği hakkında çalışma yürütülmüştür.

Çalışmanın Amaç ve Yöntemi

Bu çalışma, Latour'un "Aktör Ağ Teorisi" (Actor Network Theory) ve Callon'un tercüme/çeviri süreci yaklaşımıyla 1999-2008 yılları arasında faaliyet göstermiş Yeni Dönem gazetesinin, Kosova Türk topluluğunun özellikle "eğitim alanına ve Türk dilinin yaşatılmasına yönelik yapılan çalışmalarını" analiz etmektedir.

Bu doğrultuda araştırmanın evreni; Yeni Dönem gazetesinin 2006-2007-2008 yıllarına ait toplam 69 gazete analiz edilmektedir. Her gazete 20 sayfadan oluşmaktadır. Yeni Dönem gazetesinin toplam 1380 sayfası değerlendirmeye dahil edilmiştir. Eğitim sayfaları ve Türk Dilinin yaşatılmasına dair çabalar ile taranarak, Latour'un Aktör ağ teorisi ve Callon'un tercüme (çeviri) süreci aynı zamanda MAXQDA programındaki bahsedilen hiyerarşik alt kodlar, tek vaka analizleri ve kod haritası üzerinden detaylandırılmaktadır.

Araştırmanın temel problemi; Yeni Dönem Gazetesinde Kosova Türklerinin eğitim problemleri nelerdir? Ve eğitim aktör-ağ yapısı; hangi aktör ve aktantlar üzerinden kurulmakta ve nasıl bir ağ örüntüsü görülmektedir? Aynı zamanda Türk dilinin yaşatılmasına dair hangi problemler bulunur? Bu noktada aktör ve aktantlar nasıl bir ağ örüntüsü oluşturmaktadır?.

Aktör ağ teorisi(AAT), Bruno Latour, Michael Callon ve John Law tarafından geliştirilmiştir. Ancak ağ, genel olarak Callon ve Latour olarak bilinir. Latour'a göre ağ; "enformasyonun her bir parçasının, deforme olmaksızın anlık ve aracısız olarak taşınması anlamına gelmektedir" (Durmuş & Ekşi, 2021). Bu yaklaşımı ile Latour, bilginin iletişim yoluyla aktarılması sürecindeki önemli bir özelliği vurgulamaktadır. Latour'a göre ağlar, bilginin bireyler veya kurumlar arasında serbestçe dolaşmasını sağlamak ve bu dolaşım sürecinde bilgi deforme olmadan doğru ve eksiksiz bir şekilde aktarılmaktadır. Ağlar, iletişimde araçların ve gecikmelerin ortadan kalktığı bir ortam yaratmakta ve bilginin hızlı ve etkili bir şekilde paylaşılmasına olanak sağlamaktadır.

Aktör Ağ Teorisi (AAT) (Actor Network Theory)

Bruno Latour'un 1979 yılında Steve Woolgar ile yazdığı "Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts" başlıklı projede bilgi, ağ içerisinde çeşitli etkileşimlerle makineler, insanlar, binalar, kavramlar, yazılı belgeler vb aktör/aktantlar aracılığıyla ortaya çıkan sosyal bir çıktı olduğuna vurgu yapmaktadır (Latour ve Woolgar, 1986; Akt: Gündüz& Ertong Attar, 2020). Aktör-Ağ Teorisi'nin(AAT) temel motivasyon kaynağı insan-doğa ayrımı yapan modern epistemolojik ayrımı "aktör (actor) ve aktant (actant)" kavramlarıyla aşma çabasıdır (Latour, 2008; Latour, 2021; Gündüz& Ertong Attar, 2020). Yani Bruno Latour, insanları ve doğayı ayrı kategorilerde düşünmek yerine, aktör ve aktant kavramlarını kullanarak bu ayrımı aşmayı hedeflemektedir.

Latour, "aktör" kavramını kullanarak, insanları ve diğer maddi veya soyut nesnelere etkileyen herhangi bir varlığı ifade etmektedir. (Bruni, A., & Teli, M. 2007; Cochran, W. 1997, Latour, B. 2017; Primo, A., &

Zago, G. 2014; Plesner, U. 2009; Ryfe, D. 2021). Canlı olan her şey aktör olabilir ancak olayların ön plana çıkardığı cansız varlıklarda aktör konumuna gelebilir. Bu, insanların yanı sıra makineler, nesnelere, organizasyonlar vb. gibi diğer varlıkların da aktör olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir. "*Aktant*" kavramı ise Latour'un özgün bir terimidir. Bu kavram, aktörlerin yanı sıra aktörlerin etkileşime girdiği ortamları, nesnelere veya diğer faktörleri ifade etmektedir. Aktantlar, insanlarla doğa arasındaki ilişkiyi daha karmaşık bir şekilde ele almakta ve insan-doğa ayrımının sınırlarını bulanıklaştırmaktadır. Aktantlar, cansız varlıklar için kullanılan bir kavramdır. Ama bahsedildiği gibi aktörlerle etkileşim halindedirler. Aktör Ağ Teorisi kavramlarını tabloda inceleyelim:

Tablo 1: Aktör-Ağ Teorisi Kavramları Tablosu

AAT KAVRAMLARI	
İnsan olan (Human) Aktörler	İnsan olmayan (non-human) Aktörler
Beşeri Varlıklar-Oluşumlar (Gazeteci-Haberci-Gazete Sahibi-Fotoğrafçı-Okuyucu-İzleyici-Dinleyici Vb)	Beşeri Olmayan Varlıklar-Nesneler (Malzeme, Kâğıt, Kalem, Fotoğraf Makinesi, Fotoğraf, Mekan, Olayın Geçtiği Yer, Röportaj Malzemeleri, Dernekler, Sosyal Etkinlikler Vb).
AAT Her İkisinin De Eşit Derecede Eylemde Bulunma Kapasitesine Sahip Olduğunu Var Saymaktadır.	

Aktör Ağ teorininin temel özelliği cansız varlıklara odaklanması ve onların sosyal süreçler üzerindeki etkisidir. Teori aktörlerin ne yaptıklarına odaklanmaktan ziyade, kendi eylemleri, öznellikleri, ahlakları ve yönelimleriyle ne sağladıklarının üzerinde durmaktadır (Miles, 2016: Akt: Sağır & Sağır, 2021. 8339). Bir başka deyişle, aktörlerin sadece dışsal faktörlere yanıt veren pasif figürler olmadığı, aynı zamanda kendi öznelliklerine, değerlerine ve ahlaki yönelimlerine dayalı aktif aktörler oldukları vurgulanmaktadır. Bu şekilde, teori aktörlerin karmaşık ve çok boyutlu doğasını dikkate alarak, onların eylemlerini ve katkılarını daha iyi anlamayı amaçlamaktadır.

Latour'un teorisinde, aktör ve aktant kavramlarının yanı sıra önemli role sahip iki kavramı da ön plana çıkardığı görülmektedir. Bunlar; Aracı (intermediaries) ve arabulucu (mediators) kavramlarıdır.

Tablo 2: Araçlar (Intermediaries) ve Arabulucular (Mediators) Tablosu

Araçlar (Intermediaries) ve Arabulucular (Mediators)	
Anlamları Dönüştürmeden Çevirir	Girdilerin (Nesnelerin) Anlamını Değiştirebilir, Dönüştürebilir, Çevirebilir Ve Bozabilir.
Girdiler _ Çıktılar	Girdiler=(Eşit Değil) Çıktılar(Öngörülemez)
Girdileri Çoğaltan Nesnelere	Girdileri Dönüştüren Nesnelere

Araçlar (intermediaries) ilişkilere "*etkisi olmayan*" ama ilişkinin ortamda yayılmasına yardım eden varlıklar olarak tanımlanmaktadır. Bir nevi ilişkiler arasında köprü görevi gören ve ilişkileri kolaylaştırıcıdır. Arabulucular (mediators) ise aktörler ve aktantlar arasında etkileşime aracılık yapan ancak bu aracılık sırasında iletişime de "*etki eden*" varlıklar olarak tanımlanmaktadır.

Latour ve Callon'un vurguladığı önemli kavramlardan diğer ikisi de Çeviri (translations) ve kara kutu (Black box) kavramlarıdır. Öncelikle Çeviri (translations) kavramı, belirli bir görevin aktörlerden alınarak başka bir aktöre aktarılması, çevrilmesi ya da devredilmesi anlamına gelmektedir. Latour aktör-dünya ilişkisini tasvir ederken statik bir dünyadan ve durumdan bahsetmez. Zira aktör-ağ teorisi sosyal yapıyı bir isim değil fiil (eyleyen) olarak varsaymaktadır. Bu durum yapının dinamik bir sürecine işaret eder ve yapıyı keşfetmek için Çeviri (Translations) kavramının kullanılabilmesi anlaşılır.

Tüm çeviriler, aktör-dünyalarını sağlamlaştırmak için çalışır (Callon 1986a; Akt: Özmen, 2019). Bu, ilk başta yalnızca bir çaba olan bir senaryonun tasviridir. Çeviri, aktörlerin ve kuruluşların, oluşturdukları parçaları nasıl harekete geçirdikleri, yan yana getirdikleri ve bir arada tuttıkları; bazen bu parçaların kendi eğilimlerini takip etmelerini ve bu bileşimden ayrılmalarını nasıl önleyebildikleri ve sonuç olarak, en azından bir süreliğine, çeviri sürecinin kendisini nasıl gizledikleri ve böylece bir ağı, her biri kendi eğilimlerine sahip heterojen bir parçalar ve parçalar kümesinden, dakikleştirilmiş aktörler olarak geçen bir şeye nasıl dönüştürdükleri ile ilgilendir (Law 1992, Akt: Özmen, 2019). Heterojen ağ kavramı, aktör-ağ teorisinin temel ilkesidir. Bu, aktör-ağ teorisinin kalbinde yer alır ve bir bakıma toplumun, örgütlerin, aktörlerin ve makinelerin, çeşitli (sadece insan değil) malzemelerden oluşan örüntülü ağlarda üretilen etkiler olduğunu öne sürer (Law, 1992, Akt: Özmen, 2019).

Tablo 3: Callon'un Tercüme (Çeviri-Translations) Yaklaşımı

Callon'un Tercüme(Çeviri-Translations) Yaklaşımı			
Problemlendirme (Problematization)	İkna Etme (Intressement)	Dahil Olma (Enrollment)	İttifakların Mobilizasyonu (Mobilization of Alliances)
İlgili aktörler ve sorunun tanımlandığı süreç. Bir aktör sorunu tanımlar. Böylece diğer aktörler bunu kendi sorunları olarak kabul eder	Temel Aktörlerin diğer aktörleri ağda yer alması için görevlendirdiği süreç	Kuralların tanımlandığı ve aktörler bu kurallara göre düzenlendiği süreç	Temel aktörler arabulucu rolü üstlendiği ve ağın pasif aktörleri harekete geçirmeye çalıştığı süreç

Tabloda da görüldüğü gibi; Callon (Gündüz& Ertong Attar, 2020) dönüşüm-dönüştürüm yani çeviri (translations) sürecinin 4 aşamasından bahsetmektedir.

1. **Problemlendirme (Problematization):** Latour'a göre, bir konuyu veya olguyu "sorun" olarak belirlemek, ona ilgi ve dikkat çekmek için önemlidir. Sorunların belirlenmesi, çevremizdeki dünyayı nasıl anladığımızı şekillendirir. Bu noktada performanstan doğan yani bir olaydan, bir problemten doğan olaylardan bahsedilir. Ayrıca problemlendirme tekil bir durum değildir, tekrar tekrar meydana gelebilir. Çünkü dinamik olan her performans, problemlendirme yaratabilir.
2. **İkna Etme (Intressement):** Bu kavram, insanların belirli bir konuya ilgi duymalarını ve ona bağlanmalarını ifade eder. Bu ilgi ve bağlılık, insanları belirli konular etrafında toplamak ve harekete geçirmek için önemlidir. İkna etmenin başarılı olmasını sağlamak için ikna etme araçlarına ihtiyaç vardır. Örneğin, teknoloji, fiziksel araçlar, siyasi güç ve hatta metinsel içerikler, gerçek dünyada potansiyel ikna etme araçlarıdır.
3. **Dahil Olma (Enrollment):** Latour'a göre, toplulukların veya insanların bir konuyu veya olguyu içselleştirmeleri ve bunun bir parçası olmaları halinde gerçekleşmektedir. Bu dahil olma süreci, insanları belirli bir amaç etrafında birleştirir.
4. **İttifakların Mobilizasyonu (Mobilization of Alliances):** Latour'a göre, bir olgunun veya konunun başarılı bir şekilde harekete geçirilmesi ve etkili bir şekilde işlemesi için farklı ittifakların oluşturulması ve yönetilmesi gerekmektedir. Bu ittifaklar, insanları ortak hedefler etrafında bir araya getirir.

Callon'un performansa dayalı bakış açısının yanı sıra aktör ağ teorisine aktarım sosyolojisi (Sociology of

translation) adını verdiği yaklaşımını üç prensibe dayandırır. Bunlar; agnostisizm (uyuşmazlığa dahil olan aktörler arası tarafsızlık), genelleşmiş simetri (çelişen bakış açılarını aynı terimlerle açıklamaya çalışmak) ve özgür bağlantılar (doğal ve sosyal arasında var olan tüm kategorik ön kabulleri terk etmek). (Özmen, 2019).

Aktör ağ teorisinde bahsedilen bir diğer konu da Kara Kutu (Black Box) kavramıdır. Kara kutu (Black box) olarak nitelenen ilişki ağındaki karanlık bölgelerin oluşumu da önemlidir. Bruno Latour'un “*Kara Kutu*” kavramı, genellikle teknolojik veya bilimsel nesnelere veya sistemleri, iç mekanizmalarını anlamadan kabul ettiğimiz durumlar olarak tanımlar. Yani, bir nesnenin veya sistemin nasıl çalıştığını bilmeksizin sadece sonuçlarına odaklanmamızı ifade etmektedir. Bu kavram, nesnenin iç işleyişini göz ardı ederek sadece dışsal etkilerine odaklanma eğilimini açıklamak için kullanılmaktadır. Aktör Ağ Teorisi (AAT) Kara Kutu (Black Box) Kavramını tablo ile inceleyelim.

Tablo 4: Aktör Ağ Teorisi (AAT) Kara Kutu (Black Box) Kavramı

KARA KUTU		
Her sistemi birer kara kutu olarak kabul eder. AAT ve sistemin içerisini analiz sırasında kapatır. Bunun yerine kara kutunun girdileri ve çıktıları ile ilgilenir.	Kara kutu yaklaşımı aslında herhangi bir varlığın, dış dünya ile kurduğu iletişimin incelendiği bir yaklaşımdır. Herhangi bir varlığın, dış dünya ile kurduğu iletişimin, o varlığın doğasından veya o varlığı ortaya koyan kişiden bağımsız olamayacağı gerçeğine işaret eder.	Tasarım bağlamında, “kara kutu” kavramı, bir aktör-aktant süreçte kendini yeni girdi çıktılarına kapatması ve dış dünya ile kurduğu iletişim biçimi olarak okunabilir.

Bu doğrultuda, Latour'un ağ kavramının merkezindeki düşünceleri öne çıkarmayı hedeflediği görülmektedir. Ona göre, sosyologların ağdaki aktörleri izlemesi ve ağın yapısal özelliklerini anlaması, toplumsal ilişkileri daha kapsamlı bir şekilde anlamalarını destekleyecektir.

Yeni dönem gazetesi eğitim sayfalarına söz konusu aktör ağ bağlantısı üzerinden bakılarak incelemelere varılmaktadır.

Araştırmanın Değerlendirilmesi

A. Yeni Dönem Gazetesi Eğitim Sayfaları Üzerinden Kosova'ya Bakmak

1. Eğitim Kod Matris Haritası

Eğitim alanının, kod matrisi Latour'un aktör -ağ teorisine göre düzenlenmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi eğitim kod matrisinin aktör ve aktantları ön plana çıkmaktadır. Aktör yapısının; Kosova Eğitim Bakanlığı ve Esnaf İE Başkanı Luma üzerinden bir yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır. Aktant olarak ise, dönemin Kosova Eğitim Bakanlığı haber oranı 4'tür. Aynı zamanda aktantlar; Kosova ve Türkiye olarak ayrılmaktadır. Zira daha önce de belirtildiği gibi, kurumlar -cansız aktörler- haberin öznesi konumunda ele alınabilmekte ve merkez konumda “aktör” olarak görülebilmektedir. Buna göre haberlerde; Kosova için, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) (2), Balkan Türkleri (2), Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP), Prizren Gençlik Kolu (2), Kosova Kurtuluş Örgütü (6), Kosova Eğitim Bakanlığı (1), Kosova Meclisi (3) kez vurgulanmıştır.

Tablo 1. Eğitim Kod Matris Haritası

Kod Sistemi	2006	2007	2008	TOP...
Temsil				0
Eğitim				0
Aktant				0
Kosova				0
AGIT		■		2
Balkan Türkleri		■		2
KDTP Prizren Gençlik K			■	2
KTÖD		■	■	6
Kosova Eğitim Bakanlığı		■		1
Kosova Meclisi		■		3
Türkiye				0
Türk Eğitim Sistemi		■		2
Türk Silahlı Kuvvetleri		■		3
TİKA		■	■	5
Aktör				0
Esnaf İE Başkanı Luma		■		3
Kosova Eğitim Bakanı		■		4
Temsil Aktant				0
Ekonomi				0
Grev Sorunu		■		2
Eğitim				0
Burs Sorunu		■		1
Ders Kitabı Sorunu		■		2
Eğitim Desteği Sorunu		■		4
Eğitim Etkinlikleri Sorun		■	■	9
Eğitim Kurultayları Soru		■		5
Genel Eğitim Sorunları		■	■	8
Okul Sorunu		■		6
Öğrenci Sorunu		■	■	4
Öğretmen Sorunu		■	■	7
Üniversite Eğitimi Sorun		■	■	9
Türk Dili				0
Türkçe Eğitimi Sorunu		■	■	10
TOPLAM	31	63	6	100

Türkiye ile ilişkilerin, eğitim ile ilgili haberlerde aktant yapısı ise şöyledir. Türkiye başlığı altındaki aktantlar, Türk Eğitim Sistemi (2), Türk Silahlı Kuvvetleri (3), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ise (5) örüntü yoğunluğu göstermektedir. TİKA olarak eğitim haberlerinde yer alması nedeni, Türkiye'den eğitime destek veren kurum olması yönüyledir.

Haber sayfalarında ağırlıklı örüntünün eğitim temsil ağırlığı ve aktantları ise; Üniversite Eğitimi Sorunları (9), Öğretmen Sorunu (7), Okul Sorunu (6), Genel Eğitim Sorunları (8) olarak görülmektedir. Öğrenci Sorunu (4), Eğitim Desteği Sorunu, Ders Kitabı sorunlarının da öncelikle 2007 yılında daha yoğun olduğu izlenmektedir.

Eğitim sayfalarının temsil aktant sorunlarına “Burs, Ders Kitabı, Eğitim Desteği, Eğitim Etkinlikleri Sorunu, Eğitim Kurultayları, Genel Eğitim, Okul Sorunu, Öğrenci Sorunu, Öğretmen Ve Üniversite Eğitimi Sorunu” olarak yoğunluk verildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda eğitimde grev sorununa yönelik haberlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Buna göre; Kosova'da eğitim sorunlarının haber sayfalarında nasıl temsil edildiği 2007 yılında eğitim sorunlarının daha fazla gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Kosova'da eğitim ile ilgili en önemli sorunlardan biri üniversite eğitimi sorunudur. Üniversite eğitimi sorunu hem haber sayfalarında hem de eğitim sayfalarında en çok yer alan aktantlardan biridir. Üniversite eğitimi sorunu, Kosova'nın bağımsızlık ilanından sonra ortaya çıkan akreditasyon, tanınma, kalite, bütçe gibi konuları kapsamaktadır. Diğer önemli sorunlar ise öğretmen sorunu, okul sorunu ve genel eğitim sorunudur. Öğretmen sorunu, öğretmenlerin maaş, çalışma koşulları, sendikal haklar gibi konularda yaşadığı zorlukları içermektedir. Okul sorunu, okulların fiziki altyapısı, donanımı, güvenliği gibi konuları ifade etmektedir. Genel eğitim sorunu ise eğitim sisteminin yapısı, müfredatı, standartları, değerlendirilmesi gibi konuları kapsamaktadır. Yeni dönem gazetesi eğitim sayfalarında analizler kod haritasında ise şu

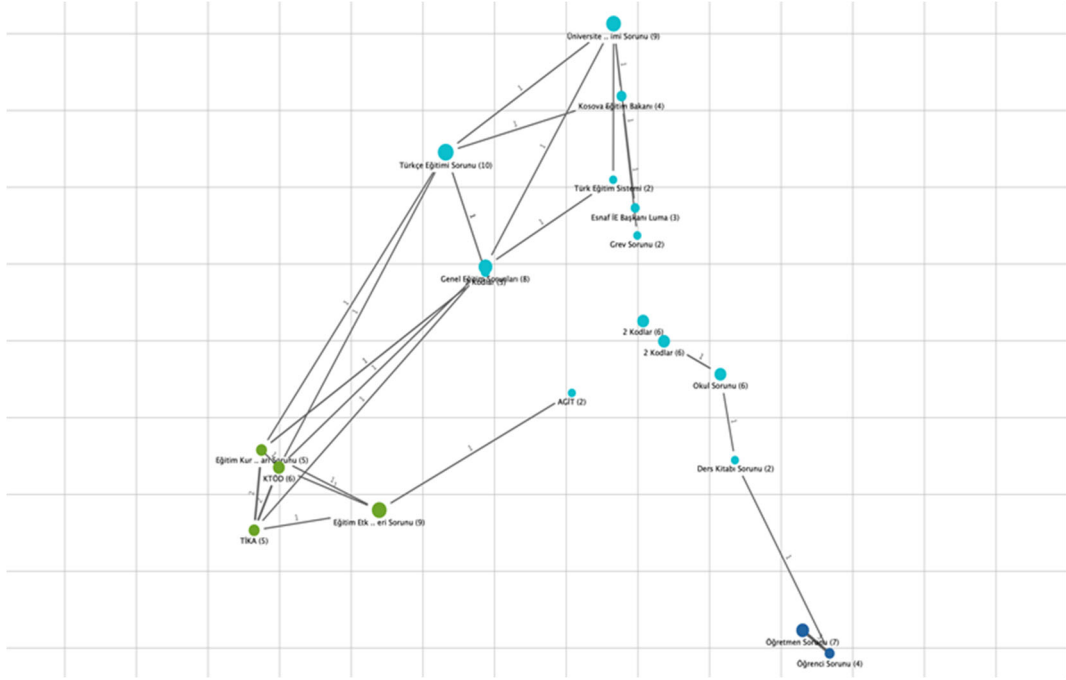
şekilde ağlar oluşturmuştur. Kod matris bilgileri frekans sıklığına göre bilgiler sunmaktaydı, kod haritası ise ağların birbirleriyle olan ilişkilerine göre görselleştirme sunmaktadır.

2. Eğitim Kod Haritası

Eğitim kod haritasında 3 renk görülmektedir. Yeşil, Turkuvaz ve Mavidir.

Yeşil renkli kod ağı incelemelerinde Eğitim Etkinlikleri sorunu (9), Eğitim Kurumlarının sorunu (5),

Şekil 1: Eğitim Kod Haritası

Kosova Türk Öğretmenler Derneği (KTÖD) (6), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (5) olarak birbirleri ile ilişkili bir ağ oluşturdukları görülmektedir. Bu ağ analizinde, Kosova Türk Öğretmenler Derneği (KTÖD), Eğitim kurumları ve etkinlikler sorunu ile ilişkili ağ izlenmekte ve ana kodun Eğitiminde Etkinlikler Sorunu kodu olarak yapılandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu ağın Türk topluluklarının eğitim problemleri üzerinde ağırlık kazandığı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)'nın yardımları ve Öğretmenler derneğinin düzenledikleri etkinlikler ile yansıdığı görülmektedir.

Yeşil kodlu ağların Turkuvaz ağlarla Genel eğitim sorunları ve Türkçe eğitim sorunları üzerinden bağ kurduğu izlenmektedir. Turkuvaz renkli kodlamalar, Üniversite Eğitimi sorunu (9), Kosova Eğitim Bakanı (4), Türkçe Eğitimi Sorunu (10), Genel Eğitim sorunları (8), Türk Eğitim Sistemi, Esnaf İE Başkanı Luma (3), Grev Sorunu (2) olarak bir ağ oluşturmaktadır. Turkuvaz bağlantılarının ana dağılım noktasının 2'ye ayrılarak; Türkçe Eğitimi Sorunu ve Üniversite Eğitimi Sorunu üzerinden bağlantılar oluşturduğunu görmek mümkündür. 2006-2008 döneminde, özellikle üniversite eğitimi için Türk topluluklarının gerek Türkçe dili kullanımı gerekse de Türkçe bölümlerin açılması yönünde girişimleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda haberlerin daha yoğun olduğunu izlemek doğaldır.

Birbiriyle ilişkili bağları olmayan kodlar diğer kodlar (6) ve Okul Sorunu (6)dur. Mavi renkli kodlamalar ise, Öğrenci(4) ve Öğretmen sorunu(7) arasında bağ kurmaktadır. Bu bağ, eğitim temasının önemli

aktörlerinin birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında güçlüdür. Sonuç olarak eğitim tema ilişkileri öncelikle sorunun kendisi olarak ve Türkçe eğitimin üniversiteler boyutundaki yönü ile dönemi tanımlamaktadır. Dönem içerisinde hala Türkiye'den gelen yardımların önemli ölçüde olduğu, Türkçe dilinin kabul sorunları yaşadığı, hatta ilköğretim boyutunda öğretmen, öğrenci, okul ve ders kitabı sorunlarının varlığı, diğer yandan da üniversite eğitiminin Türkçe bölümlerle ilerlemesine yönelik girişimlerin haber dağılımını ve ilişki ağını ortaya çıkardığı görülmektedir.

B. Türk Dilinin Yaşatılmasına Dair İncelemeler

1. Türk Dili Kod Matris Haritası

Türk Dilinin Yaşatılması çalışmaları Kosova'da, Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesinden beri sürdürülen girişimleri kapsar. Ancak Yugoslavya döneminden sonra Kosova Cumhuriyetinin kuruluş aşamalarında da bu girişimlerin güçlü olması beklenir.

Tablo 1. Türk Dili Kod Matris Haritası

Kod Sistemi	2006	2007	2008	TOP...
▼ Temsil				0
▼ Türk Dili				0
▼ Aktant				0
▼ Eğitim				0
Dilin Aktif Kullanılmama				2
Dilin Yaşatılma Çabaları	■	■	■	33
Türkçe Eğitim Sorunları	■	■	■	3
Türkçe Eğitimi		■		2
▼ Politika Siyaset Kurumları				0
Avrupa Türk Demokratle		■		2
Gilan Belediye Meclisi		■		3
Kosova Kamu Bakanlığı		■		2
Kosova Meclisi	■	■		5
TİKA		■		2
Viçitrin Belediyesi		■		3
▼ Sivil Toplum Kuruluşları				0
KDTP	■			1
Kosova Türk Kadınlar D	■			2
Yeni Dönem Gazetesi	■			2
▼ Aktör				0
Kosova Türkleri	■			2
▼ Temsil Aktant				0
▼ Kurumlar				0
Etkinlik Düzenleme Soru				0
Sempozyum		■		2
Türkçe Kursu		■		2
Gazetenin Çabaları Soru			■	1
Sivil Toplum Kuruluşları				0
▼ Politika Siyaset				0
Türkçe Kimlik Sorunu		■		3
Türkçe İhlali Sorunu		■		2
Σ TOPLAM	32	34	8	74

Zira dil, bir ulusun temel direklerinden biridir. Böylesi bir durumda eğitim ve düzenlenmesi beklenen faaliyetlerin önemi artar. Eski Yugoslavya döneminde 20 Mart 1951 tarihinde alınan kararlarla Türkçe eğitim okullarda başlamıştı. Yeni dönem gazetesi analizlerinde de eğitim sayfalarında eğitim ve Türk dilinin yaşatılmasına yönelik alanının, kod matrisi tabloda da görülmektedir. Türk Dili kod matrisinin aktör yapısı, Kosova Türkleri olarak görülmektedir. İlişkiler ağının sadece eğitim ile değil, politika-siyaset, sivil toplum kuruluşları, kurumlar ile de kurulduğu izlenmektedir.

Türk dilinin; 2006-2008 yılları arasında Eğitim-Türk dili ilişkisinde; dilin aktif kullanılmaması (2), dilin yaşatılma çabaları (33), Türkçe eğitim sorunları (3), Türkçe eğitimi (2) olarak toplam 40 kod

görülmemektedir. Özellikle dilin yaşatılma çabalarına yönelik çabaların ön planda olduğu izlenmektedir.

Politika-Siyaset kurumları ve Türk dili ilişkisine yönelik ön plana çıkan aktantlar ise; Avrupa Türk Demokratlar birliği (2), Gilan Belediye Meclisi (3), Kosova Kamu Bakanlığı (2), Kosova Meclisi (5), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (2), Vıçitırın belediyesi (3), Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) (1), Kosova Türk Kadınlar Derneği (2), Yeni Dönem Gazetesi (2) olmak üzere kodlanmıştır. Haber içeriklerine bakıldığında ise, aşağıdaki örnek çerçeveler çizilebilir.

Yeni dönem gazetesinin 14 Haziran 2007 tarihli haberlerinde, Avrupa Türk demokrat birliği Hollanda birimi ve Türkeli Araştırmalar Merkezi Bakanı Dr. Veyis Güngör, yazarlar birliğinin kurulması, Bulgaristan'da bir ilkokula yardım yapılmasının benimsendiğini belirtmektedir. Haberde, sempozyum buluşma noktalarının Türkçe konuşulan halklar arasında olumlu etki oluşturacağını da ayrıca vurgulanmaktadır.

Haberde, Gilan Belediyesi Meclisi ise, Türkçe dilinin resmî dil olarak kabul ettiğini ve dil başvurusunun Avrupa diller haritasına dayalı olduğunu açıklamaktadır. Türk dili ile ilgili sorunların habere, belediyeler kategorisinde konu olduğu anlaşılmaktadır. Resmî dairelerde Türkçenin kullanılmasına ilişkin Kosova Kamu Bakanlığının da haberlerde, evraklarda Türkçe yazılmasının titizlikle takip edildiği de aktarılmaktadır. Kosova meclisi kodlaması da yine 2006 yılında Türk dilinin resmî dil olarak kabul edilen bölgenin sadece Prizren olmasını eleştiriyor ve haberde, *"Yalnız Prizren'de Türkçe konuşulmadı, yalnız Prizren'de Türk yaşamıyor. Evet gerçekten Prizren nüfus olarak en büyük. Ama Gilan, Vıçitırın, Priştine ve diğer yerlerde Türk dili resmî olmasının hatta eskiden elde ettiğimiz hakları savaştan hemen sonra kaybetmek hiç de iyi olmuyor"* demektedirler(28 Eylül 2006-Yeni Dönem Gazetesi).

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Kosova temsilciliği kodlamalarına bakıldığında ise, TİKA'nın Boşnak eğitimciler derneği ile ortaklaşa Türkçe kursu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Vıçitırın belediyesi kodlaması ise Türkçenin resmî kurumlarda kullanılması durumuna olumlu baktıklarını belirten bir haberle gündeme taşınmaktadır. Zübeyde Hanım Kosova Türk Kadınlar Derneği ise haberlerde, 80 kişiye verdikleri iftar yemeği ile konu olmaktadır. Dernek başkanı Birsen Gota'nın, *"Dinimize sahip çıktığımız gibi dilimize de sahip çıkalım"* şeklinde beyanı da yer almaktadır. Haber sayfa temsillerine bakıldığında ise, dilin yaşatılma sorununa ilişkin, Türkçe kimlik sorununa daha çok dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Haberde, Kosova meclisinin, kimlik belgelerinde ve formlarda Türkçe ibarelerin yer almasına ilişkin olumlu kararı aktarılmaktadır. Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) Genel Başkanı ve Milletvekili Mahir Yağcılar, kimlik kartı, Türkçenin resmi diller arasında sayılması hususunda çalışmalarına dikkat çekilmektedir.

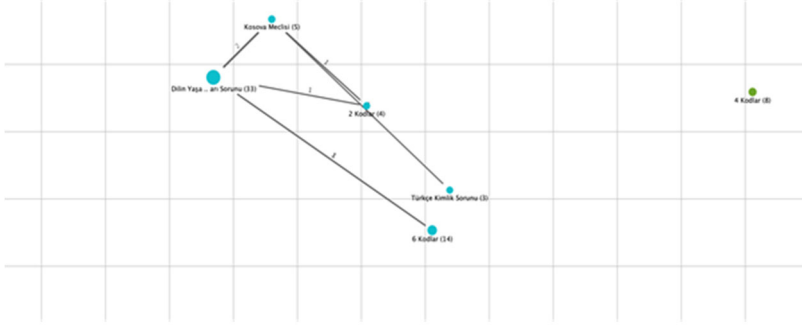
2. Türk Dili Kod Haritası

Türk dilinin yaşatılması üzerine kod haritası Kosova Meclisi (5), Dilin Yaşatılması Sorunu (33), Kodlar 4, Kodlar (14), Türkçe Kimlik Sorunu (3) düğümlerinden oluşmaktadır. Türk diline ait ağırlıklı düğümün dilin yaşatılması sorununa ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. 14 Eylül 2006'da Kosova meclisinin kabul ettiği dil yasasıyla ilgili olarak 6 Artı Parlamento grubunun, Türkçe'nin de resmî dil olarak kabul edilmesi yönündeki itirazları habere konu oldu.

Dönemin Cumhurbaşkanı Gül'ün Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın(TİKA) Balkan Türklerine yönelik katkıları, (10 Nisan 2008), eğitimde Türk dilinin kullanılmaması sorunu, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi (OMÜ)'de branşları ile ilgili eğitim görmek amacıyla Samsun Balkan Türkleri Kültür ve

Haberleşme Derneğinin misafiri olarak Samsun'a gelen 20 Türk öğretmen, görev yaptıkları kentlerdeki sorunları habere yansıtıyordu. Analizlerde, Resmî dairelerde Türk dilinin kullanılmasına ilişkin resmî kararın alınması, örneğin Gilan, Vıçitırın belediyesinde kullanıma ilişkin alınan kararlar, yasanın resmileşmesine yönelik onaylama ya da itirazların habere konu olduğu görülmektedir.

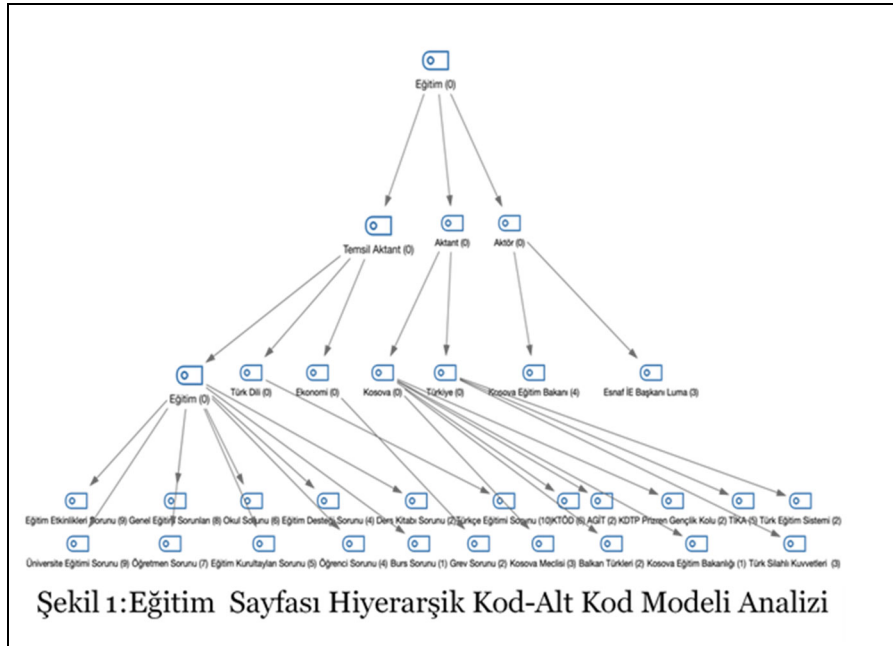
Şekil 1. Türk Dili Kod Haritası

Türk dilinin yaşatılmasına dair kod haritasında ise, “Dilin yaşatılmasına dair kodlar ile Kosova Meclisi arasında ve diğer kodlar” arasında üçlü kod bağı görüldü. Analizlerde, Resmî kurumlarda, Türk dilinin kullanılmasına ilişkin resmî kararın alınması, örneğin Gilan, Vıçitırın belediyesinde kullanıma ilişkin alınan kararlar, yasanın resmileşmesine yönelik onaylama ya da itirazların habere konu olduğu tespit edildi. Çalışmada, kod matrisi ve kod haritasının Türk dilinin yaşatılmasına dair aktantı için de uyum gösterdiği izlendi.

3. Eğitim Sayfası ve Türk Dili Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli Analizi

Gazetede Eğitim sayfasının, Türk Dilinin yaşatılmasına dair ilişkilerle bağımlı konu alan aktantlar ile değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Eğitim Sayfası Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli Analizi

Eğitimin devamlılığı için ekonomik girişimlere ve desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda eğitimin Türk dili üzerinden ilerleyebilmesini de desteklemek gereklidir. Hiyerarşik kod-Alt kod modeline bakıldığında; buna göre Eğitim aktantlarının, Burs sorunu (1), Ders kitabı Sorunu (2), Eğitim Desteği Sorunu(4), Eğitim Etkinlikleri Sorunu (9), Eğitim Kurultayları Sorunu (5), Genel Eğitim Sorunları (8), Okul Sorunu (6), Öğrenci Sorunu (4), Öğretmen Sorunu (7), Üniversite Eğitimi Sorunu (9) olarak toplam 55 örüntünün oluştuğu anlaşılmaktadır.

Türk Dili bağlantılı haberlerde ise Türkçe Eğitimi Sorunu(10) kod örüntüsü ile izlenmektedir. Ağırlıklı olarak eğitim sayfasında eğitim sorunlarına dair; fiziksel alt yapı sorunları, teknik sorunlar ve bunun yanı sıra etkinlik sorunları örüntüsü izlenmektedir. 2008 dönemine yaklaşırken üniversite eğitime dair sorunların da haberlere konu olduğu görülmektedir(Bknz. Yıllara göre kod haritası/2008 kod haritası).

Eğitim sayfasının aktörlerinin ise Kosova Eğitim Bakanı (4) ve Esnaf İE Başkanı Luma (3) olduğu izlenmektedir. Başkan Luma'nın özellikle Türkiye ve Kosova Hükümeti ile temaslar kurması ve Kosova'daki üniversite eğitiminde Türk topluluklarına yönelik, Türk dili üzerinden eğitim veren bölümler olması gerekliliği üzerine çalışmaları, onu haberlere taşımaktadır. Söz konusu temasların aynı zamanda Kosova Eğitim Bakanlığı ile gerçekleştirilmesi benzer örüntüyü ortaya çıkarmaktadır.

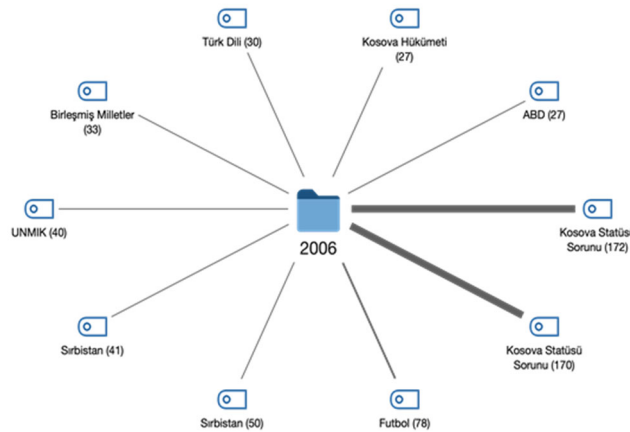
C. Haberlerin Yıllara Göre Tek Vaka Model Analizi

Yeni Dönem Gazetesinin 2006-2007 ve 2008 yılı üzerinden haberlerini yıllara göre tek vaka analizi doğrultusunda incelediğimizde ise eğitim ve Türk dili çalışmalarının kod örüntüsünün nasıl oluştuğu ortaya çıkmaktadır.

1. 2006 Yılı Kod Haritası

2006 yılı Yeni Dönem gazetesi haberlerinin temsil ettiği haber örüntülerine bakıldığında; Politika-Siyaset haberlerinde en fazla konunun; Kosova Statüsü Sorunu 172, Türk dilinin yaşatılması konusunda ise 30 kodlama görülmektedir.

Şekil 2. 2006 Yılı Kod Haritası

Bruno Latour'un Aktör Ağ Teorisi (Actor Network Theory) Yoluyla, Kosova'da Yeni Dönem Gazetesi'nin (1999-2008), Eğitim ve Türk Dilinin Yaşatılmasındaki Rolü / Çatalcalı Ceylan, A. & Çelik, T.

Yine Kosova statüsü sorununun 170 ile kodlandığı izlenmektedir. Haber çerçevesine bakıldığında, Kosova Cumhurbaşkanı Seydiu'nun Kosova'nın bağımsızlığı ve statüsüne ilişkin temaslarının haber merkezine taşındığı anlaşılmaktadır. 2006 yılında gerek Amerika ile yapılan temaslar, Sırbistan'ın tamamen karşı duruşu, Arnavutluk'un bir yandan Sırbistan yanlısı görünüm tavrı diğer yandan Kosova halkının anlayışına güvendiklerini belirten demeçleri kodlamaları artıran çalışmalar arasındadır.

Görsel 1. Yeni Dönem, 19 Ekim 2006

Görsel 2. Yeni Dönem, 12 Ekim 2006

Politika-Siyaset temaları içinde yer alan Sırbistan kodlaması(50) ise Kosova'nın topraklarına ilişkin Sırbistan'ın istekte bulunması ve toprak iddiası, bazı bölgelere düzenlenen saldırılar, güvenlik sorunları, Boşnak sorunları ve sivil toplum örgütlerinin düzenlenecek toplantıları, Sırbistan seçimleri, Kosova'ya ticari yardımın Sırp bölgelerine yapılması sorunu vb. ile oluştuğu izlenmektedir. Toprak isteme ve güvenlik sorununa ilişkin; Örneğin; haberde (19 Ekim 2006-Yeni Dönem Gazetesi), "Sırplar, Kosova'nın %30,4 topraklarını istiyor" başlığı taşımaktaydı. Yeni Gündem Gazetesinde 19 Ekim 2006 tarihli gazetede ise başlık şuydu(Bknz. Görsel 1) : "Kosova tepki gösteriyor". Gazetenin Kosova'nın ve Türk topluluklarının Türk dilinin sorunlarına ilişkin bilgi vermesi ve topluluğu örgütleyen çalışmalar yaptığını da bu noktada çıkarmak mümkündür. Sırbistan kodlamasının diğer oranı ise 41'dir.

Kodlamalarda, Kosova'nın diğer ülkelerle olan ilişkilerinin ülkeler kategorisi üzerinden bağlantısının ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu noktada yine ana tema Siyaset ve Kosova toprağının Sırbistan talebi üzerine güvenlik problemi yaşatması, uluslararası tanınırlık meseleleridir. Kosova Birleşmiş Milletler Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) (40) Başkanı Yoakim Rükör'in temasları, Eğitim, Politika-Siyaset alanlarında sıkça görülmekte ve dikkat çekmektedir.

Birleşmiş Milletler (33), Türk Dili (30), Kosova (27) kod örüntüsü sergilemektedir. Birleşmiş Milletler, "Kosova'nın bağımsızlığı üzerine çok kere demeç vererek görüşlerini bildirmekte, toplantı düzenlemekte, Kosova politikacıları Cumhurbaşkanı ve başbakanı ile görüşmeler yapmakta" şeklinde

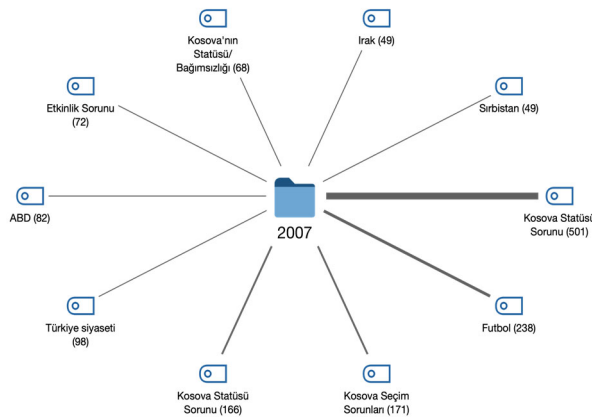
kodlamalara dahil edilmiştir. Haberlerde Kosova Birleşmiş Milletler Örgütü (BM), Kosova baş müzakerecisi ve Finlandiya eski başbakanı Marthi Ahtisaari'nin⁵ Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) ve Kosova Barış Gücü ile görüşmeleri dikkat çekmektedir. (Bknz. Görsel 2)

2006 yılında ayrıca Türk dili kodlamasında, yine Türk diline ilişkin faaliyetler haberlerde vurgulanmaktadır. Politika-Siyaset ile ilgili haberlerde Türk dilinin resmi kurumlarda kabul edilmesi, Türkçe resmi dil sorunu, Türkçe kimlik kartları, resmi evrakların Türkçe de olabilmesi gibi alanlarda Türk dilinin yaşatılmasına yönelik çalışmalar yapıldığı haberlerde yansıtılmaktadır. Eğitim alanında ise, Türkçenin eğitim kurumlarının desteklenerek ilerletilebileceği düşüncesi ile ikili işbirlikleri dikkat çekmektedir. Özellikle Türkiye ile olan ilişkilerde Türkçe ders kitapları, Türkçe etkinlikler, öğretmen sorunlarının çözülmesi vb gibi sorunlar haberlerde konu olmaktadır.

2. 2007 Yılı Kod Haritası

2007 yılına ait kod haritasına bakıldığında⁶, Yeni Dönem gazetesinin haber kod örüntülerinin yine Kosova Statüsü Sorununa İlişkin (501), Futbol (238), Kosova Seçim Sorunları (171), Kosova Statüsü Sorunu (166), Türkiye Siyaseti, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 82, Etkinlik Sorunu (72), Kosova Statüsü Bağımsızlığı (68), Irak (49) olarak saptanmaktadır.

Şekil 3. 2007 Yılı Kod Haritası

⁵ Birleşmiş Milletler Kosova Özel Temsilci Ahtisaari, baş müzakereci, 1937-2023 yıllarında yaşadı. Siyasetçi, yakın tarihte, özellikle Kosova, Avrupa, Afrika, Orta Doğu Ve Uzak Doğu Asya'da yaptığı arabuluculuklar nedeniyle 2008 Nobel barış ödülüne layık görülmüştü.

⁶ 2007 yılındaki haber yoğunluklarını, sayfa bütününden ayırarak vermek gereklidir. Ancak her bir haberin Türk dilinin yaşatılma çabasında teması olduğu da söylenebilir. 2007 yılında Kosova Seçim Sorunu (171) haberleri izlenmektedir. Haberlerde; "Kosova'nın geçen yıl yapılması beklenen ama statü sürecinden dolayı ertelenen seçimler, Kosova'nın gündemini meşgul etmeye başladı" şeklinde başlıklar dikkat çekmekte ve seçim barajları, siyasal partilerin anlaşmazlıkları ve yaşadıkları sorunlar, partilerin tutumları, Kosova iç gündemi, dış ilişkiler ile temaslar ve seçime dış politikacıların yaklaşımları, Kosova müzakere heyetinin yerel ve meclis seçimlerindeki nihai kararı vb haberler ile örüntülediği anlaşılmaktadır.

Türkiye Siyaseti (98) ile bakıldığında, haberlerin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Yargıtay atamaları, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığına adaylığı ve çekilmesi, DYP İle Anavatan'ın Demokrat Parti adı ile birleşmesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB)'ne alınıp alınmayacağına dair demeçler, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin seçilmesi, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İslam birliği çağrısı vb örüntüler ile gazete sayfalarında kodlandığı izlenmektedir. Haberler 2007 yılında daha çok Türkiye iç siyaseti ve Avrupa Birliği (AB) üyeliği sorunu ile ilgilidir. Kosova-Türkiye ilişkilerinin nispeten daha az yansıdığı söyleyebilmektedir

Haberlerde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) (82) kod oranı vermektedir. Özellikle gazetenin ilk sayfasında yer alan aktantların içinde yer alan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ülke başlığı altındaki kodlamaların, "ABD'nin terörist saldırılarının 5. nci yıldönümü anmaları, Irak raporları, terör hakkındaki demeçler, ABD Başkanı George Bush ve kamuoyu ile olan ilişkileri, Amerika Irak, İran, Rusya ilişkilerinin ayrı ayrı vurgulanması vb örüntüleri üzerinden oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

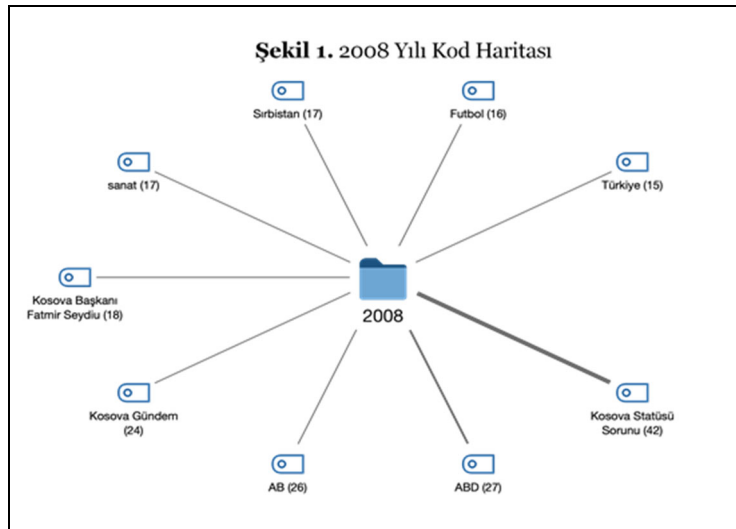
2007 yılında ayrıca Etkinlik sorunu (72), Irak (49), Sırbistan (49) kodlarının haberlerde nicel veri olduğu görülmektedir. Irak haberlerinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin özellikle ikili ilişkileri, savaş varlığı üzerinden ele alındığı, Sırbistan haberlerinin ise Kosova'nın statüsü ve bağımsızlığına ilişkin yaşadığı sorunlar ile şekillendiği izlenmektedir.

2006 yılı değerlendirmelerine bakıldığında, Kosova'nın statü sorunu ve bağımsızlığına ilişkin temaların ve politika-siyaset sayfalarında kod örüntülerinin yüksek olduğu görülmektedir. Aynı durum 2007 yılında da devam etmektedir. Haber örüntülerinde de görüldüğü gibi Kosova için gündem yoğunudur. Haber analizlerinde, Futbolun genel olarak (238) Türkiye futbolu üzerinden haberler ile çerçevelendiği anlaşılmaktadır. Öyleki Galatasaray, Fenerbahçe, transferler, Turkcell Süper Lig haberleri izlenmektedir. Kosova futboluna ilişkin de Prizren ve Priştine Futbol takımlarının karşılaşmaları ve diğer ülkelerle yapılan müsabakalar sayfalarda kodlanmaktadır. Bu hususta özellikle Türk kültürü ile temaların futbol üzerinden kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türk dilinin yaşatılma çabalarında 2007 yılında ayrıca etkinlik sorununun(72) kodlandığı görülmektedir. Etkinlik sorunu ise, gündemin siyaset ile şekillendiği noktada, kültür sanat ve eğitime dair yapılan girişimlerin her birinin etkinlikler ile pekiştirileceği yönüyle haberlere konu olmaktadır. Sivil toplum kuruluşları Türk topluluklarının içinde bulunmasını istediği her türlü sorunu belirli etkinliklerle duyurabilmektedir. Bu nedenle gazetenin haberlerinde bu etkinliklerin varlığı söz konusu olmaktadır.

3. 2008 Yılı Kod Haritası

2008 yılına ait kod haritasına bakıldığında, Yeni Dönem gazetesinin haber kod örüntülerinin, Cumhurbaşkanı Kosova Başkanı Fatmir Seydiu⁷ (18), Sanat (17), Sırbistan (17), Futbol (16), Türkiye (15) olarak kodlandığı görülmektedir.

Bu dönemde de Kosova statü sorununun (42) aktant olarak gazete sayfalarında ele alındığı izlenmektedir. Kosova Başkanı Fatmir Seydiu'nun (18) temasları ise onun haberlerin aktörü olarak görülmesine neden olmuştur. Kosova Gündemi de bu nedenle kodlamalarda ön plana çıkmaktadır.

Gündemin siyaset boyutuyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve AB ilişkilerinde uluslararası alanda tanınma noktasında, Kosova'yı ilk tanıyan ve destek olan Türkiye ağ örüntüsünün de yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Sırbistan ise Kosova'nın statüsü ve bağımsızlığı ile ilgili karşı duruşuna devam etmektedir. Kosova gündeminde, futbol ve sanat etkinliklerine dair söz konusu bir yoğunluğun olduğu da ayrıca gözlenmektedir.

⁷ Fatmir Seydiu, 2006 yılında Cumhurbaşkanı olarak Kosova'da seçildi. 27 Eylül 2010'da görevden ayrıldı. Dönemin önemli siyasetçilerindendi. 1951 doğumlu Seydiu, evli ve üç çocuk babasıdır.

Sonuç

Kosova Türk topluluğu, Osmanlı’nın Balkan coğrafyasından çekilmesinin ardından günümüze dek, politika-siyaset, ekonomi, kültür-sanat, eğitim, Türk dilinin yaşatılmasına dair pek çok sorunla mücadele etti. Söz konusu sorunlara dair ilişkiler kuruldu, sorunlar tespit edildi ve çözüldü. Latour’un öne sürdüğü Aktör ağ teorisi (Actor Network Theory) ve Callon’un tercüme/çeviri süreci yaklaşımıyla, bu çalışmada, 1999-2008 yılları arasında faaliyet göstermiş ve haftalık olarak yayınlanan Yeni Dönem gazetesinin, bahsedilen sorunlara ilişkin Kosova Türk Topluluğunun özellikle eğitim alanına ve Türk dilinin yaşatılmasına yönelik yapılan çalışmaları nasıl temsil ettiği ve aktör ağ örüntülerinin nasıl oluştuğu analiz edildi.

Araştırmanın temel problemi; Yeni Dönem Gazetesinde Kosova Türklerinin eğitim problemleri nelerdi? Ve eğitim aktör-ağ yapısı; hangi aktör ve aktantlar üzerinden kurulmakta ve nasıl bir ağ örüntüsü görülmekteydi? Aynı zamanda Türk dilinin yaşatılmasına dair hangi problemler bulundu? Bu noktada aktör ve aktantlar nasıl bir ağ örüntüsü oluşturdu? sorularıyla çerçevesi belirlendi. Latour’un teorisinden önce ağlar, sosyal ağlar üzerinden tanımlanmıştı. Sosyal ağlar, aktörler üzerinden yorumlanmaktaydı. Ancak Latour, cansız varlıkların da bazen aktör konumu kadar önemli rol oynadığına ve aktörlerin cansız varlıklara verilen aktant(actant) kavramıyla eş değerde görülebileceğine işaret etti. Çalışmada, aktant olarak Yeni dönem gazetesinin, Kosova Türk topluluğunun sorunlarını gündeme getirerek önemli bir rol oynadığı tespit edildi. Gerek aktör ağ teorisi bağlamında gerekse de Callon’un tercüme (çeviri) süreci de dahil edilerek, söz konusu sorunların gazete sayfalarında ön plana çıkarılan aktör ve aktantları tespit edildi. Öncelikle büyüteç altına alınan eğitim ve Türk dilinin yaşatılmasına dair oluşturulan ağlar incelendi.

Eğitim ve Türk dilinin yaşatılmasına dair yer alan haberler, eğitim sayfası ve ilişkilendirilen sayfalar üzerinde işlendi. Buna göre, Eğitim kod haritasında bağlantıların 3 kod üzerinde yoğunlaştığı görüldü. Bunlar, “Türkçe Eğitim Sorunu, Üniversite Eğitimi Sorunu Ve Öğretmen-Öğrenci Ağ” bağıdır.

Tablo 5. Eğitim Kod Matrisi Ağ

Sayfalar	Aktör	Aktantlar	Kurumlar	Ülkeler
Eğitim	Başbakan Çeku, Büyükelçi Polat, Kosova Başkanı Fatmir Seydiu Ve Müzakereci Ahtisaari	Kosova Gündemi BM	NATO UNMİK	Türkiye
Eğitim	Kosova Eğitim Bakanı Esnaf Eİ Başkanı Cemil Luma	Burs Sorunu, Ders Kitabı, Eğitim Desteği, Eğitim Etkinliği Sorunu, Genel Eğitim Sorunu, Okul, Öğrenci Ve Öğretmen Sorunu, Üniversite Eğitimi Sorunu	Kosova İçin; Avrupa Güvenlik Ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) (2), Balkan Türkleri (2), Kosova Demokratik Türk Partisi (Kdtp), Prizren Gençlik Kolu (2), Kosova Kurtuluş Örgütü (6), Kosova Eğitim Bakanlığı (1), Kosova Meclisi (3)	Kosova-
Eğitim	Kosova Eğitim Bakanı Esnaf Ei Başkanı Cemil Luma	Türkçe Eğitimi Sorunu	Türk Eğitim Sistemi Türk Silahlı Kuvvetleri Türk İşbirliği Ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)	Türkiye

Tablo 7’de eğitim kod matrisi özetine göre, oluşan ağ, Türkçe eğitimin üniversiteler boyutundaki yönü ile

dönemi içerisinde Türkiye'den gelen yardımların önemli ölçüde olduğu üzerinedir. Türkçe dilinin kabul sorunları yaşadığı, hatta ilköğretim boyutunda öğretmen, öğrenci, okul ve ders kitabı sorunlarının varlığı, diğer yandan da üniversite eğitiminin Türkçe bölümlerle ilerlemesine yönelik girişimlerin haber dağılımını ve ilişki ağın aktant olarak ortaya çıktığı anlaşıldı. Kod matris haritasının aktantları yani temel sorunlarının dağılımının yanısıra "aktörlerinin tespiti" de önemli bulundu. Politika-Siyaset kod matrisinin aktör yapısı, "Başbakan Çeku, Büyükelçi Polat, Kosova Başkanı Fatmir Seydiu ve Müzakereci Ahtisaari" adları üzerinde yoğunlaştığı izlendi. Eğitim kod matrisi için aktörün, "Kosova Eğitim Bakanlığı ve Esnaf İE Başkanı Luma⁸" olduğu anlaşıldı. Luma'nın Türkiye ve Kosova hükümeti ile temaslar kurması, özellikle Kosova'daki üniversitelerde Türkçe dilinin yaygınlaştırılmasına yönelik girişimleri onu haberlere taşıdığı izlendi.

Türk Dilinin Yaşatılmasına yönelik kod matrisi analizlerinde ise "dilini yaşatılma çabaları" üzerine yoğun örüntü gözlemlendi. Çalışmada, Politika-Siyaset kurumları ve Türk dili ilişkisine yönelik ön plana çıkan aktantlardandı(Bknz. Tablo 8). Söz konusu aktant konumundaki kurumlar ise; "Avrupa Türk Demokratlar Birliği, Gilan Belediye Meclisi, Kosova Kamu Bakanlığı, Kosova Meclisi, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı(TİKA), Vıçitırın Belediyesi, Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP), Kosova Türk Kadınlar Derneği ve Yeni Dönem Gazetesi" olarak belirlendi. Analizlere göre, belediyelerin, sivil toplum kuruluşlarının, resmi kurumların gerek Türk dilinin yaşatıldığı alanlar olan Kültür-Sanat faaliyetlerinde (festivaller, fuarlar vb) gerekse de Türkçenin resmi kurumlarda ve eğitimde kullanılmasına yönelik çalışmalarda ön plana çıkarıldığı anlaşıldı.

Tablo 6. Türk Dilinin Yaşatılmasına Dair Kod Matris Özeti

Sayfalar	Aktör	Aktantlar	Kurumlar(Aktant)	Ülkeler
Türk Dilinin Yaşatılmasına Dair	Kosova Türk Topluluğu	Dilin Aktif Kullanılmaması, Dilin Yaşatılma Çabaları, Türkçe Eğitim Sorunları, Türkçe Eğitimi, Politika alanında Türk dili aktantları; Türkçe Kimlik Sorunu, Türkçe İhlali Sorunu	Politika alanında Türk dili aktantları; Avrupa Türk Demokratlar Birliği Gilan Belediyesi Kosova Kamu Bakanlığı Türk İşbirliği Ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Vıçitırın Belediyesi	Kosova - Türkiye
Türk Dilinin Yaşatılmasına Dair		Etkinlik Düzenleme Sorunları (Sempozyum, Türkçe Kursları), Gazetenin Çabaları Sorunu, Sivil Toplum Kuruluşları Sorunları	Sivil Toplum Kuruluşları; Kosova Demokratik Türk Partisi (Kdtp), Kosova Türk Kadınlar Derneği Yeni Dönem Gazetesi	Kosova-

Yıllara göre tek vaka sonuçlarında ise, Eğitim sayfası ve Türk Dili Hiyerarşik Kod-Alt Kod modeli, tablo da izlendiği gibi 2006 yılının aktörleri Kosova Eğitim Bakanı, Esnaf İE Başkanı Cemil Luma, 2008 yılında Kosova Cumhurbaşkanı Fatmir Seydiu'dur.

Tablo 7. Eğitim Sayfası Ve Türk Dili Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli Özeti

⁸ Cemil Luma, Kosovalı Türk öne çıkan isimlerden biri olan siyasetçi ve iş insanıydı. 1949-2023 yılları arasında yaşadı. 1949 Prizren doğumlu Luma, Kosova Demokratik Türk Partisi ve Kosova Türk Adalet Partisi'nde de şube başkanlığı yaptı. 1999 savaşıdan hemen sonra Prizren Belediye Meclis üyeliği ve 2013 yılında da Meclis üyeliğine seçildi: Bir dönem Prizren Belediyesi Topluluklar Komitesi Başkanı görevini yaptı.

Sayfalar	Aktör	Aktantlar	Kurumlar (2006)	Kurumlar (2007)	Kurumlar (2008)
Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli		Burs Sorunu, Ders Kitabı, Eğitim Desteği, Eğitim Etkinliği Sorunu, Genel Eğitim Sorunu, Okul, Öğrenci Ve Öğretmen Sorunu, Üniversite Eğitimi Sorunu,	Kosova Statüsü Sorunu (172) Futbol, Türk Dili,	Kosova Statüsü Sorunu (501), Futbol, Seçim Sorunları, Statü Sorunları, Türkiye Siyaseti	Kosova Statüsü Sorunu (42), Kosova Gündem
2006	Kosova Eğitim Bakanı, Esnaf İE Başkanı Cemil Luma	Türkçe Eğitimi Sorunu, Türkçe Resmi Dil Sorunu, Türkçe Kimlik Kartları,	Amerika, Sırbistan, Kosova Hükümeti, UNMIK, BM		
2007		Etkinlik Sorunu		Kosova, Türkiye	
2008	Kosova Cumhurbaşkanı Fatmir Seydiu	Futbol, Sanat			ABD, AB, Kosova

Aktantlar, eğitim alanında burs ve ders kitabı sorunları nedeniyle yeterli etkinlik yapamama durumunun olduğu, ekonomik destek eksikliği nedeniyle sıkıntı yaşandığına işaret etmektedir. Ayrıca, okullarda sadece ders kitabı değil, öğretmen ve öğrenci sorunları da mevcuttur. Analizlerde, 2006-2007 ve 2008 yıllarında Kosova Türk topluluğunun eğitim alanına ve Türk dilinin yaşatılmasına dair sorunlarının benzer olarak devam ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Kosova topluluğunun Türkçe eğitimde, ilköğretim aşamasında, öğretmen, öğrenci, okul ve ders kitabı sorunları bulunmaktadır. Bu aşamada özellikle dilin yaşatılma çabalarında belediyelerin, sivil toplum kuruluşları ve resmi kurumların Türkçenin kullanımını teşvik ettiği izlenmektedir. Aynı zamanda üniversite eğitimi düzeyinde de sorunları bulunmaktadır ve Türkiye’den gelen yardımlar, üniversitelerde Türkçe eğitimine katkı sağlamaktadır. Bu duruma çözüm yolunun; politika-siyaset kurumlarından destek alınarak sağlandığı görülmüştür. Örneğin, Avrupa Türk Demokratlar Birliği, Gilan Belediye Meclisi, Kosova Kamu Bakanlığı, Kosova Meclisi, TİKA, Vıçitırın Belediyesi, KDTP, Kosova Türk Kadınlar Derneği ve Yeni Dönem Gazetesi gibi aktörler, Türkçenin yaşatılmasına katkı sağlamaktadır. Yoğun desteğin Türkiye tarafından karşılandığı da ayrıca izlenmiştir.

Kaynakça

- Bruni, A., & Teli, M. (2007). Reassembling the Social—An Introduction to Actor Network Theory. *Management Learning*, 38(1), 121-125. <https://doi.org/10.1177/1350507607073032>
- Cochran, W. (1997). Journalism's New Geography: how electronic tools alter the culture and practice of newsgathering'. *Electronic Journal of Communication*, 7(2), 1-10.
- Durmuş, S. ve Ekşi, A. (2021). Türkiye Afet Müdahale Planında Kurumsal Etkileşimin Ağbağ Analizi ile Değerlendirilmesi. *Hastane Öncesi Dergisi*, 6 (3), 307-322. DOI: 10.54409/hod.903397.
- Gündüz, A. ve Ertong Attar, G. (2020). Aktör İlişkileri, Sağlık-Hastalık ve Suç: Şahsiyet Dizisi Üzerinden Bir Tartışma. *İnsan ve İnsan*, 7 (24), 127-153. DOI: 10.29224/İnsanveinsan.578514.
- Latour, B. (2017). On actor-network theory. A few clarifications plus more than a few complications. *Philosophical Literary Journal Logos*, 27(1), 173-197.
- Okumuş, S. (2015). Kosova'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler. *Yeni Türkiye, Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, V(70). 6254-6274.
- Okumuş, S. & Demir, H.H. & Çoban, M. (2013). Kosova'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler. *U.D.E.K. Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı 'Balkanlarda Türkçe'*, 2: 252-267.
- Özmen, M. (2019). Sosyo-Materyal Bir Yapı Olarak Pazar: Pazarın Bilim-Teknoloji- Toplum İncelemeleri Bakış Açısıyla İncelenmesi Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi, 5 (2), 303-338.
- Plesner, U. (2009). An actor-network perspective on changing work practices: Communication technologies as actants in news work. *Journalism*, 10(5), 604-626. <https://doi.org/10.1177/1464884909106535>
- Primo, A., & Zago, G. (2014). Gazetecilik Kim Ve Ne Yapar? Bir aktör-network perspektifi. *Dijital Gazetecilik*, 3(1), 38-52. <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.927987>
- Ryfe, D. (2021). Aktör-Ağ Teorisi ve Dijital Gazetecilik. *Dijital Gazetecilik*, 10(2), 267-283. <https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1945937>
- Sağır, A. ve Sağır, M. (2021). Avangard Bir Mabet Olarak Çamlıca Camisi'nin Aktör Ağ Teorisi Bağlamında Çerçevelemesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18 (44), 8333-8361. DOI: 10.26466/opus.932364.
- Wiard, V. (2019, May 23). Actor-Network Theory and Journalism. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Retrieved 11 Jun. 2024, from <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-774>.